

MESTNA OBČINA PTUJ MED SVETOVNIMA VOJNAMA

LJUBICA ŠULIGOJ

Ugodne hidrografske in geomorfološke dani so vplivale na zgodnje nastajanje ptujske naselbine. Medtem ko je pomenila za Rimljanke Poetovio pomembno križišče vojaških in trgovskih poti, pa srednjeveško mesto, ki je nastajalo vzhodno od antičnega naselja, antičnega razcveta ni moglo doseči.

Glede na politične, gospodarske in kulturne razmere se je namreč pomembnost prometnih poti skozi čas menjavala in tako je Ptuj v 18. in 19. stoletju, odrinjen od glavnih prometnic, kot podeželsko mestece gospodarsko komaj živel. K tranzitni trgovini sta mu sicer precej pripomogli v 18. stoletju zgrajeni cesti, ki sta ga povezovali z Varaždinom, Mariborom in Slovensko Bistrico, vendar je bila trgovina izrazito agrarno – provincialnega značaja.¹

Čas železnic v preteklem stoletju je neugodno vplival na mestni razvoj; južna železnica, zgrajena iz gospodarskih razlogov, je obšla ptujsko območje. Leta 1860 je Ptuj res dobil železniški priključek Pragersko – Velika Kaniža in bil od leta 1924 povezan s progo Ormož – Murska Sobota, toda na njegov gospodarski razvoj to ni posebej vplivalo; v razvoju je zaostal za Mariborom in Celjem.

Zaradi svoje ugodne lege bi Ptuj mogel biti za gričevnati svet Haloz in Slovenskih gorice eno od učinkovitejših tržišč, toda zaradi slabih prometnih povezav (l. 1939 v okraju 135 km avtobusnih prog) in pobiranja mitnine do leta 1928 na dravskem mostu, to ni bilo mogoče.²

Upravno – teritorialna ureditev ptujskega območja, ki se je v dobršni meri kontinuirano nadaljevala še dobro desetletje po prvi svetovni vojni, je izhajala iz upravnih reform v habsburški monarhiji sredi 19. stoletja. Pred letom 1918 je bilo okrajno glavarstvo na Ptuj kot državni organ izključno podrejeno cesarsko – kraljevemu namestništvu za Štajersko v Gradcu, okrajni zastop ptujski pa je kot samoupravno oblastvo med štajerskim deželnim zborom in občinami (soseskami) nadziral delo le-teh. Soseske so bile v določenih izvršilnih funkcijah odgovorne okrajnemu glavarstvu. Večinoma majhne občine (pred letom 1918 jih je v okraju 134) so se ločevale od avtonomnega mesta Ptuja, ki je bil odgovoren deželnemu zboru oz. v določenih zadevah direktno deželni vladi; **Mestna občina Ptuj** s predmes-

tjem Kaniža je bila tedaj po velikosti (3,44 km²) med soseskami na območju okrajnega glavarstva na 109. mestu.³

Ptuj je dobil 4. oktobra 1887 lastni statut in volilni red za mestno občino (Stadtgemeinde Pettau), v večini povzeta po štajerskem občinskem volilnem redu. Poselej je 18-članski občinski svet (Rat) z županom in občinskim uradom (Gemeindeamt) kot izvršilnim organom vodil cesarsko kraljevo avtonomno deželno – knežje komorno mesto Ptuj (k.k. autonome landesfürstlichen Kammerstadt Pettau) in to na osnovi pridobljenih privilegijev (svobodno gospodarjenje z občinskim premoženjem, sklepanje o občinskih dokladah, trošarine in takse, občinske ceste, preskrba, tržno nadzorstvo, ljudske šole, javni red idr.) ter Poslovnega reda mestne občine ptujske, sprejetega 7. marca 1888 in znova obnovljena 1938. leta.⁴ Bistvenih upravnopolitičnih sprememb v novoustanovljeni jugoslovanski državi namreč ni bilo, tako da je vse do novih zakonskih določil l. 1933/34 veljala avstrijska upravno – teritorialna ureditev.⁵

Za Mestno občino Ptuj, ki je ohranila po zedinjenju status samoupravne občine, ugotavljamo, da so bili 7. julija 1920 izvzeti nekateri posli iz njene pristojnosti ter preneseni na Okrajno glavarstvo Ptuj. »Skrajno neugodne finačne razmere« so prisilile mestni sosvet, da se je odrekel nekaterim statutarnim pooblastilom, kot so državljanstvo, sklepanje zakonov, ljudsko štetje, volitve v zakonodajna zastopstva, vojaštvo, policija, trgovina in obrt, vodno pravo, bogočastje, mestni fizikat.⁶ Sicer pa je ptujska mestna občina branila svoje avtonomne pravice in se je 1923. ter 1925. leta v Zvezi slovenskih avtonomnih mest, skupaj s Celjem, Ljubljano in Mariborom, odločno postavila po robu vladnemu načrtu o enotnem občinskem zakonu, s katerim bi ta mesta izgubila svojo samoupravo.⁷ Svoj posebni položaj statutarnega mesta je Ptuj uspel obdržati ves čas med svetovnimi vojnami.

Zakon o mestnih občinah z dne 22. 7. 1934 je priznal nadaljnji obstoj nekdanjih statutarnih občin, tudi ptujske. Mestni občini Ptuj, ki se je tako po pristojnostih še nadalje ločevala od podeželskih občin, so po zakonu o teritorialnem preurejanju le-teh (komasacija) bili leta 1936 priključeni deli sosesk Grajena, Ro-

goznica, Spodnji in Zgornji Breg. S sedmimi katastrskimi občinami je zdaj njena površina znašala nad 18 km² (površina mesta Ptuja 2,75 km²), tako da je bila mestna občina po velikosti na 23. mestu v okraju; poleg vaških občin sta bila pred njo tudi mesto Ormož in trg Središče ob Dravi.⁸

Gibanje prebivalstva v mestni občini je skozi obdobje njenega obstoja nujno povezovati z gospodarskimi dejavniki in političnimi dogajanjem v okraju. Zato nekoliko komentirajmo posamezna ljudska štetja.

Za čas od 1880 do 1910 je značilna počasna rast prebivalstva, ki se je v vaških soseskah povečalo za 6,1%, upošteva je Mestno občino Ptuj pa za 6,4%. Na območju okrajnega glavarstva pač ni bilo večjih gospodarskih središč, kar gostota naseljenosti tudi potrjuje. Leta 1910 je znašala ta brez mestne občine 83,3 prebivalcev na km², z njo pa 86,7 na km². Ptuj kot upravno središče okraja z nekaj manjšimi industrijskimi obrati je bil po številu prebivalstva (4.631) ob zadnjem avstrijskem štetju na prvem mestu v okraju in je pomenil pomembno tržišče kmetijskih pridelkov Dravskega in Ptujkega polja, še zlasti haloškega in slovenskogoriškega vina. Zato je v omenjenem obdobju razumljiv porast prebivalstva le v ptujski okolici, tako na Bregu, Hajdini, v Brstju in na Rogoznici.⁹

Po prvi svetovni vojni so na trend gibanja prebivalstva vplivale posledice vojne, delno pa tudi izseljevanje Nemcev; od 1. novembra 1918 do 8. oktobra 1919 se je s Ptuja izselilo 76 družin, največ v Nemško Avstrijo.¹⁰ Tako se je v letih 1910-1921 število prebivalstva v okraju, vključno z mestno občino, zmanjšalo za 0,8%, brez nje za 0,7%. Mestna občina Ptuj je leta 1921 štela 4.449 prebivalcev, od teh 392 vojakov, se pravi nekaj manj kot leta 1910.¹¹ Ob naslednjem ljudskem štetju leta 1931 je imela mestna občina 4.261 prebivalcev. Pokazalo se je, da se je prebivalstvo okraja v obdobju 1921/31, vključujoč mestno občino, povečalo za 7,9%, brez nje za 9,5%. Primerjava gibanja prebivalstva nam pove, da je to v mestni občini v omenjenem desetletju nazadovalo za 4,2%. Kmetijski pridelki, ki so se pred prvo svetovno vojno prek ptujkega trga plasirali po tržiščih monarhije, so se po letu 1918 težje prodajali. Zaradi izgube starih tržišč se je prejšnji izvoz občutno zmanjšal – Ptuj ni kazal kake posebne vitalnosti.

Razmerje med okolico Ptuja in mestno občino še vedno razkriva določeno koncentracijo prebivalstva okrog okrajnega središča (konec tridesetih let v povprečju 114,6 ljudi na km²), vendar je bila ta še vedno majhna v primerjavi z drugimi industrijskimi centri, denimo Mariborom.¹² Ta je pritegoval tukajšnjo odvečno delovno silo ter bil kot tržišče privlačen za kmetovalce. Ptuj je sicer za široko kmetijsko zaledje veljal kot tržišče, toda indu-

strijsko se ni razvijal in je zato urbano le skromno vplival na okolico.

Nenehna migracijska gibanja prebivalstva opozarjajo, da ptujsko območje ni moglo dati zaslužka številnemu prebivalstvu. Demografska razmerja v odnosu do mestne občine kažejo, da se je v sodnem okraju Ptuj povečalo število prebivalstva v obdobju 1910-1921, vključno z mestno občino, za 0,9%, brez nje za 1,4% in da se je v desetletju 1921/31 ob upoštevanju mestne občine dvignil delež prebivalstva le za 0,6%, brez nje za več kot odstotek.¹³ Delež rasti prebivalcev gre torej v prid podeželju.

Po komasaciji občin je bila Mestna občina Ptuj s 7.165 prebivalci vodilna v okraju. Na pragu druge svetovne vojne je živelo v okraju kot izrazito agrarnem območju brez mestne občine 85,5 prebivalcev na km², z njo pa na km² 91,8 ljudi (na Slovenskem ok. 75 ljudi na km²). Izven mestne občine je živelo v okraju kar 91,0% prebivalcev.¹⁴

Stagnacijo Mestne občine Ptuj, ki smo jo spremljali skozi demografska gibanja, so pogojevale neugodne **gospodarske razmere**, o katerih velja obširneje spregovoriti.

Ptuj kot predvojno kmetijsko tržišče in kot posrednik v izvozu živine ter kož na Ogrsko in v severno Italijo je to svojo funkcijo v danih okoliščinah ohranil tudi med svetovnima vojnama. Preko ptujskih grosistov je npr. krompir našel tržišče v mnogih jugoslovanskih mestih; skupaj z žitom je ta poljščina prihajala še na avstrijski in nemški trg. Ptuj je bil že pred prvo svetovno vojno pomembno središče tudi za izvoz plemenskih svinj. Letno so jih odpotali iz okraja nad 200 vagonov, in to na Kranjsko, Spodnjo in Zgornjo Avstrijo, Salzburgsko, Češko in Moravsko. Vojna je nato zavrla intenzivno svinjerejo in šele ponovno povpraševanje po svinjini v dvajsetih letih je vzpodbudilo dejavnost ptujске klavnice, ki je obratovala od 1898. in je pošiljala na domači in tuji trg večje količine mesa in mesnih izdelkov. Zakol živine, predvsem govedi, se je sicer zmanjšal v času svetovne gospodarske krize, toda živalske surovine (sveže in suhe kože, dlake, perje) so še našle tržišče v Avstriji, Nemčiji in na Češkoslovaškem. Še vedno je bilo mogoče izvažati zaklano perutnino in divjačino, največ v Avstrijo in Italijo, izvoz jajc v Švico pa je bil sploh v zakupu ptujskih trgovcev. Leta 1929 so izvozili preko ptujkega trga 52.661 kosov zaklane perutnine oz. 54.234 kg in 3.080 kg divjačine.¹⁵ Toda čeravno je okraj po nekaterih pridelkih presegal banovinsko povprečje, donos ni zadostoval za številno prebivalstvo.

Spremenjene tržne razmere po prvi svetovni vojni, spremljane z vinogradniško krizo, so se spet neugodno odražale na ptujskem trgu. Mestna občina v zaščito domačih vinogradnikov, posebej tistih, ki zaradi veleposestniških

vinotočev svojega pridelka niso mogli iztržiti na Ptuju, ni ničesar ukrenila. Tuja konkurenca jih je ugonabljal. Ob tem povejmo, da so doklade na alkoholne pijače pomenile za mestno občino procentualno največji dohodek, za Združenje gostilničarskih podjetij na Ptuju pa veliko obremenitev. Zahtev po znižanju trošarin je bilo veliko, saj je konkurenca veleposestniških vinotočev odtegovala uporabnike, gostilničarje pa spravljal ob dohodek. V času najhujše krize leta 1930 je bilo na Ptuju kar 40 gostiln, vinotočev in vinskih trgovin; močan konkurent je bil vinotoč grofa Josefa Herbersteina v neposredni bližini Ptuja.¹⁶

Poskusi reševanja vinogradniške krize, ki je bila na vrhuncu 1930/32, za Posojilnico na Ptuju, katere začetki segajo v leto 1883, niso prinesli zaželenih rezultatov. Okrajno sodišče na Ptuju je leta 1932 ob prehajanju mnogih posesti na dražbo posebej opozorilo mestno načelstvo na nujno zakonsko zaščito kmeta. To naj bi predvsem poskrbelo za poljedelske delavce, hlapce in dekle, ki so bili zaradi moratorija pri izplačevanju dolgov izpostavljeni »na milost in nemilost« svojim gospodarjem.¹⁷ Med temi je bilo več ptujskih Nemcev, ki so se dokopali do najkvalitetnejših vinogradov vzhodnih in srednjih Haloz. Njihovo posestniško moč je znatno krepilo nemško posojilno društvo na Ptuju (Vorschuss Verein Pettau).¹⁸

Kmečko vprašanje je bilo v okraju temeljni družbenogospodarski problem. Neorganizirani kmetijski trg je bil za posamezne predele Haloz in Slovenskih goric tudi prometno nedosegljiv. Uvedba občasnih avtobusnih prog je sicer prizadetim prebivalcem skrajšala tri do štiriurno hojo do Ptuja, toda cena prevoženega km, ki je veljala leta 1939 dinar, je bila za mnoge nedostopna; vožnja od Sv. Barbare v Halozah do okrajnega središča je veljala 15 din.¹⁹

Projekt o povezanosti okraja z železniškimi prometnicami, ki ga je že leta 1914 načeval ptujski župan Josef Ornig, naj bi iz strateških in gospodarskih razlogov postal znova aktualen med svetovnimi vojnama; Ptuj naj bi se povezal z mednarodno prometnico med Bratislavo in Reko. Vendar sprejet ni bil niti načrt o izgradnji železniških odceпов med Ptujem, Vinico in Varaždinom ter med Varaždinom in Ormožem, ki naj bi se priključila na progo Pragersko – Čakovec.²⁰ Kmetijskim proizvajalcem v okraju bi prometnica veliko pomenila, toda ta ni bila v interesu države. Splošna kriza se je odrazila na življenju Mestne občine Ptuj, ki je ob prometni zaostalosti okraja gospodarsko stagnirala. Na tem območju so bile, sicer ob prevladi tujega, predvsem nemškega kapitala in bolj razvejani obrtniški dejavnosti, industrijske zmogljivosti majhne.

V takih okoliščinah so se ponujale v nekaj

manjših industrijskih obratih ptujske mestne občine še največje možnosti zaposlitve, in to v breški tovarni čevljev Poetovia Josefa Piricha (pozneje Tovarni usnja Paula Piricha), v perutninarski tvrdki Josipine Reinhard, ki je po uradnem soglasju Mestne občine Ptuj smela trgovati na veliko po vsej Kraljevini Jugoslaviji, nadalje v Železniških delavnicah, Pleterni, v obratu alkoholnih pijač Franza Hutterja, v opekarnah na Rogoznici, v Žabjaku in Janežovcih ter v Vindiševi žagi, če pri tem upoštevamo območje komasirane mestne občine po letu 1936.

Več teh industrijskih obratov je poslovalo že pred prvo svetovno vojno, saj se v obdobju med svetovnimi vojnama za industrializacijo Ptuja ni kaj storilo. Svetovna gospodarska kriza in nelikvidnost denarnih zavodov sta samo pospešili nazadovanje mesta, kar moremo osvetliti na nekaj primerih.

Zapora nekdanjih tržišč po prvi svetovni vojni in konkurenca tujih industrijskih izdelkov (Bata, Tivar) sta prizadeli domače proizvajalce, zlasti močni rokodelski stan. Edino večje industrijsko podjetje, Petovia, je leta 1937 moralo ustaviti delo. Pri investicijskih naložbah so bile gmotne težave mestne občine poglavitna zavora, saj je sredstev nenehno primanjkovalo. Za primerjavo navedimo, da je znašal občinski proračun pred prvo svetovno vojno okoli 2 milijona kron, kar bi po desetletni valorizaciji veljalo 20 milijonov din, a leta 1938 je bilo proračunskih sredstev le 3 milijone din. Vsaka večja investicija bi bila nemogoča, saj je mestno občino med svetovnimi vojnama pestilo breme praktično izgubljenih sredstev vojnega posojila in zato se je morala nenehno zadolževati. Skozi sedem vojnih posojil je namreč iz ptujkega okraja odteklo 27.300.000 kron, od tega sta samo mestna hranilnica (Sparkasse der l.f. Kammerstadt Pettau) in ptujska mestna občina vpisali 19.300.000 kron. Mestna občina, ki je s svojim premoženjem okoli 5 milijonov kron zagotovila jamstvo Mestni hranilnici, je morala zdaj z rednimi letnimi prispevki predvsem sanirati položaj svojega denarnega zavoda, ki je namenil med vojno 90% svojih vlog za vojna posojila in je zaradi tega v času svetovne gospodarske krize zabredel v brezupen položaj. Tako je v začetku leta 1933 znašal nepokriti dolg mestne občine v Mestni hranilnici samo od zapadlih obresti 344.445,75 din in od posojila 2.401.818,40 din.²¹

Ob vprašanju industrializacije v okraju izpostavimo okorelo rokodelsko konservativno miselnost ter lagodni oportunistični odnos posameznih občinskih struktur do domačega nemškega kapitala. Ko so po prvi svetovni vojni nastopili neugodni gospodarski pogoji, je Mestna občina Ptuj leta 1919 sicer predvidela možnosti razvoja ptujkega območja, vendar to pot pri ustreznih organih oblasti ni dobila

podpore. Mestna občina se je namreč znova zavzela za elektrifikacijo, ker se projekt švicarske družbe o dravski elektrarni Petovia zaradi vojne ni realiziral in je tako bila mestna plinarna še vedno edini vir pogonske energije. Elektrifikacija naj bi ob železniški povezavi krajev prispevala h gospodarskemu napredku ptujskega območja. Pri elektrifikaciji Ptuja leta 1925 je nato mestna občina sodelovala s 50% deležem (milijon din), pridobljenim z najetjem posojila.²²

Ker se Mestna občina Ptuj nikakor ni mogla dokopati do finančne stabilnosti, je zato z dokladami, trošarninami in najemninami iskala vire dohodka. Za industrijske obrate je bilo to nestimulativno. Zato so tudi pogajanja v obdobju 1927/35 o individualnih naložbah v tekstilni industrijo ostala brezuspešna; kapital ni imel zdošnega jamstva za pridobivanje večjih profitov. Primer nespodbudnega odnosa mestne občine se je pokazal v poslovanju Panonije, obrata za popravilo telefonskih in telegrafskih aparatov, poljedelskih strojev in avtomobilov, ki ga je leta 1920 osnoval dunajski podjetnik Robert Iachner. V času, ko se je slovenska industrija znašla v težkem položaju in ko se je mestna občina otepala s finančno nelikvidnostjo, je obrat z nekaj pomočniki in vajenci leta 1923 nehal poslovati.²³

Ob vprašanju likvidacije taborišča v Strnišču, kamor so se zatekli po vojni primorski begunci in vranglovci, v naselju pa so našle prostor mizarstva in kovinarska zadruga pa pletarska šola, je Mestna občina Ptuj leta 1921 ocenila, da je kraj prometno nepovezan in zato neprimeren za industrijsko proizvodnjo. V nekdanjih vojaških bolnišničnih barakah je namreč ptujski veleposestnik in vinski trgovec Franc Čuček po vojni odprl več manjših delavnic za lesno volno, slamnate tulce, predelavo sliv za brinele ter tam zaposlil okoli 150 sezonskih delavcev. Gospodarski neuspehi so ga leta 1928 privedli v stečaj, pletarno rogozne pletenine in preprog pa je prevzela ptujska Pletarna.²⁴

V takih okoliščinah mestna podjetja v Ptuj (žaga, mizarstvo, klavnica, ekonomija) z nekaj zaposlenimi in s svojo nizko akumulativnostjo tudi niso mogla pokrivati gmotnega primanjkljaja občine. Mestna Parna žaga in trgovina z lesom je imela bolj lokalni pomen in le v času konjunktore so obdelani les izvažali v Avstrijo in Italijo; z vloženim domačim kapitalom so letno proizvedli okoli 2.600 m³ plemenitega lesa.²⁵

Podrobnejši prikaz poslovanja posameznih industrijskih obratov na Ptuj ne sodi v sestavek, spregovoriti pa vendar velja o tistih industrijskih dejavnikih, ki so vplivali na razmere v mestni občini.

Ugodne možnosti za razvoj živilske industrije se v okraju niso izrabile: zaostalo kmetijstvo je terjalo velika sredstva, kar se lastnikom

ne bi obrestovalo. Zato sledimo le kratkoročnim naložbam in ustvarjanju profitov s ceno-délovno silo.

Najmočneje zastopana usnjarska dejavnost, ki je v konjunktornem obdobju pritegnila večje število delovne sile, je po prvi svetovni vojni zavedala ob inozemsko konkurenco, visoke uvozne in železniške tarife ter trošarine. Ob svetovni gospodarski krizi, ko je padec cen poljedelskih pridelkov zmanjšal kupno moč prebivalstva, so visoki davki in doklade na državne davke ohromili proizvodnjo. Slednje se je kazalo tudi na drugih industrijskih področjih, tako da so restriktivni ukrepi v izvozu in zapore tržišč pred drugo svetovno vojno pripeljali mnoge dejavnosti v stagnacijo. **Brezposelnost** je bila zato neprestan družbeni problem, ob svetovni gospodarski krizi toliko bolj pereč. Posledice krize je občutilo tudi obrtniško delavstvo in tako je bilo v Mestni občini Ptuj leta 1937 že kakih dvesto ljudi brez dela. Sredstev za pomoč prizadetim občina ni imela. Pomagali so si z občasnimi javnimi deli ter z zbiranjem prispevkov preko Odpora za podpiranje in oskrbo brezposelnih.²⁶

Obrtniška dejavnost je bila v primerjavi z industrijo bolj razvita. Na Ptuj je bilo konec 19. stoletja kar 70 različnih obrti. V primerjavi s številom mestnega prebivalstva v obdobju 1880-1910 je imelo skoraj 10% ljudi prijavljeno kako obrt. Če ob tem upoštevamo zaposlene pomočnike in vajence ter nasploh število aktivnega prebivalstva, lahko zaključimo, da se je na Ptuj pred prvo svetovno vojno ukvarjalo z obrtjo okoli 80% prebivalcev. Na prelomu stoletja je bilo v mestu največ šivilj, čevljarjev in krojačev. Le-ti so še po prvi svetovni vojni oskrbovali z oblačili in obuvali okoliško prebivalstvo. Res je, da sta tedaj že zrasla na Ptuj industrijska obrata Petovia in Delta, toda kmetje so še vedno raje kupovali na letnih ptujskih sejmi (Jurjevo, Ožbalt, Katarina).²⁷ Medtem ko sta se krojaška in šiviljska obrt še dolgo zoperstavljali industrijski konfekciji, pa so konkurenco tujih obrtnikov in domače Petovie najhitreje občutili čevljarji. Leta 1926 je 22 ptujskih čevljarjev v spomenici mestni občini opisalo svoj težki položaj. Njihovim zahtevam po zavarovanju domače obrti in zmanjšanju davkov so se na pragu svetovne gospodarske krize pridruževali še drugi obrtniki, toda Mestna občina Ptuj za omejitev industrijske konkurence Petovie »ni imela kompetenc«.²⁸ Obdobje stagnacije je doseglo obrtništvo; od srede dvajsetih let do leta 1937 se je zmanjšala čevljarstva obrt v mestni občini za 10%.

Med množične tradicionalne obrtnike so se uvrščali na Ptuj mesarji, mizarji, pleskarji, urarji, strojarji in ključavničarji. V mestu je bilo več uslužnostnih obrtnikov, tako kleparjev, steklarjev, klobučarjev, usnjarskih, modistk, sodarjev, barvarjev, dimnikarjev in lon-

čarjev, ki so dobavljali glino iz Sel pri Ptuju. Posamezne obrti so prerasle v industrijske obrate. Iz strojarske obrti se je razvila Pirichova usnjarska industrija, iz pletarske obrti in košarstva je zraslo pletarstvo.²⁹ Primer sodarskega mojstra Johanna Steudteja, med prvo svetovno vojno tudi ptujskega podžupana ter vodje prostovoljnega gasilskega durštva še po vojni, opozarja na socialnoekonomske odnose v obrtništvu. Medtem ko so se podeželski sodarski obrtniki običajno naslanjali na lastno delo, je Steudte že pred prvo svetovno vojno ustanovil obrtno podjetje in posloval z več pomočniki in vajenci.³⁰

Mestna občina Ptuj je bila ob Mariboru in Celju tudi središče nemškega trgovskega kapitala na Slovenskem Štajerskem. Okoli 75% nemških trgovskih obratov na Ptuju je izviral iz obdobja pred letom 1918 in le nekaj jih je še nastalo po prvi svetovni vojni. Popoln zastoj v širitvi trgovinske mreže v tridesetih letih se povezuje z gospodarsko stagnacijo mestne občine, pri čemer je bila zlasti prizadeta slovenska trgovinska dejavnost. Tako je bilo leta 1921 na Ptuju 62 trgovin, od teh 28 (45,2%) nemških, 3 židovske (4,8%) in 31 ali 50% slovenskih ter 9 branjarij, od teh 7 slovenskih in 2 nemški. Konec tridesetih let je bilo v mestu 51 trgovskih obratov, brez Vinarije – trgovine v vinom in sadjevcem na debelo, ki je prehajala v nemške roke – in ptujske podružnice Konsumnega društva za Slovenijo. Od navedenega števila je bilo 60,8% trgovin v nemški lasti, 33,3% je bilo slovenskih in 5,9% židovskih.³¹

Glede na povprečno število zaposlene pomožne delovne sile po trgovinah in ob upoštevanju približno polovice aktivnega prebivalstva v mestni občini, se je s trgovsko dejavnostjo (po stanju prebivalstva leta 1931) ukvarjalo na Ptuju pred drugo svetovno vojno dobrih 7% ljudi. Tedaj je nemški trgovski kapital prevladal nad slovenskim. Med slovenskimi trgovinami sta izstopala trgovski obrat z vinom Franca Čučka in trgovina manufakturne konfekcije ter perila Franca Lenarta.

V primerjavi s slovenskimi obrati je bilo med nemškimi več takih, ki so se ukvarjali s trgovino na debelo (Valentin in Josipina Reinhard, Sadnik & Kraker, Josef Murschetz, Wilhelm Degg, Treza Celotti) in so v vinski trgovini spet izstopali Nemci, med njimi Konrad Fürst, Woldemar Hintze, Franz Hutter, Karl Kasper, Ludvik Kropf in Paul Ornig. Na Ptuju in v primestnih občinah se je ukvarjalo z izvozom vina 14 zasebnih vinskih trgovcev, od teh 10 nemških.³²

V mestni občini so bili lastniki trgovskih obratov večinoma domači Nemci, pretežno ponemčeni Slovenci. Ob posameznih nemških priseljencih (Blankeji, Hutterji, Fürsti, Schwabi, Krakerji) so se na prelomu stoletja pričnili ukvarjati s trgovino domačini s slo-

venskih agrarnih območij (Artenjaki, Matzuni, Ornigi, Slawitschi, Sellinscheggi, Schosteritschi, Spruschina). S pomočjo Südmarke se je oblikovala trgovsko – posestniška nemškutarska plast, tesno povezana z ostalim nemštvom.

Povzeti je, da obrt in trgovina v Mestni občini Ptuj nista imeli pomembnejšega izvoznega deleža. Obrt se je omejevala le na potrebe mesta in kmečke okolice, trgovina pa ni segla mnogo čez krajevne potrebe. Posledica neugodne sestave gospodarstva je bila njegova nizka akumulativnost, izrazita v letih gospodarske krize in po njej.

V okraju, kjer je bilo več kot 80% ljudi navezanih na kmetijstvo, to zaradi majhnih, pasivnih posesti ni moglo preživljati vseh. Zato se je odvečna delovna sila največkrat zatekala v mestno občino, kjer je obratovalo 68,2% industrijskih podjetij, od teh 46,6% v nemški lasti, s pretežno tujimi obrati skupaj 53,3%. V skladu z objektivnimi pogoji je bila kvalifikacijska sestava delovne sile neugodna: konec tridesetih let je bilo na celotnem ptujskem območju razmerje med kvalificirano in nekvalificirano delovno silo 1:2,6 v korist slednje; največ 2,1% vaškega prebivalstva se je lahko zaposlilo v industriji.³³ Nad 150 delavcev sta ob konjunkturi lahko zaposlila le Petovia in Reinhardova perutninarska tvrdka. V Železniških delavnicah je našlo delo okoli 70 ljudi, po opekarnah, v Lenartovem obratu in Pletarni z delavci doma kakih 50, medtem ko je bilo drugod število zaposlenih nižje.

Delovna sila je živela v obdobju gospodarske krize in po njej na meji eksistenčnega minimuma in je namenjala svoj zaslužek najosnovnejšim potrebščinam. Leta 1938 je bilo npr. potrebno odšteti v mestni občini za kg črne kruha 3,75 din, za kg sladkorja 16 din, govedine 12 din in masla 25 din. Mezdnolo delo je bilo nizko ovrednoteno, saj je ob deseturnem delavniku zaslužili nekvalificirani delavec 2 din na uro, kvalificirani 3 do 4 din. Povprečnega zaslužka slovenskega delavca (510 din) večina na ptujskem območju ni dosegla.³⁴

Življenjska nuja je prisiljevala delavce, da so se uklanjali svojim delodajalcem. Odnos med slovenskim in nemškim kapitalom potrjuje večjo odvisnost od nemških lastnikov. V mestni občini je bilo vsaj 40% industrijskih obratov last ptujskega nemštva, ki je leta 1918 prevzelo jugoslovansko državljanstvo. Brez gostilniških obratov je bilo okoli 50% nemških obrtnih delavnic, v katerih so nekateri razvijali svojo dejavnost že pred letom 1918 (Wilhelm Blanke, Josip Fürthner, Tomaž Lozinšek, Leopold Scharner, Julij Wagrاندl). Z močjo svojega kapitala so omenjeni, kljub spremenjenim tržnim razmeram po vojni, uspeli ohraniti monopol in so v tridesetih letih postali srž hitlerjanstva v okraju.

Gospodarske razmere so se odražale na **političnem življenju** ptujske mestne občine. Oblikovanje gospodarsko močnejšega sloja na prelomu stoletja je imelo za posledico, da je v mestu zagospodovala nemška uprava, nemški denarni zavod (Sparkasse) pa je vladajočemu nemštvu zagotavljal trdnjši položaj. V pomembnejših prizadevanjih se je posebej izpostavljala uradna mestna občina, ki jo je predstavljal njen župan, renegat Josef Ornig. Ta je v letih svojega županovanja (1894 – 1918) ustvaril iz mesta otok nemške gospodarske in politične nadvlade. Sicer je v marsičem prispeval k razvoju Ptuja, vendar je nemštvo tako okrepljeno, da je mesto postalo ena njegovih »najmočnejših trdnjav na Slovenskem Štajerskem«. ³⁵ Na Ptujju je pred prvo svetovno vojno delovalo kakih 40 društev, večinoma nemških, ptujski Štajerc pa je bil najpomembnejši glasnik štajercijanstva. **Narodnostna sestava prebivalstva** potrjuje germanizatorična prizadevanja.

Upošteva kriterij pogovornega jezika, je bilo v mestni občini leta 1880 80,8% Nemcev, leta 1900, ko se je povečalo število priseljenih nemških družin na Ptuj, pa 84,2% Nemcev in le 540 (15,6%) Slovencev. Zaradi neugodnih gospodarskih gibanj (vinska kriza, zadolževanje) in povečane nemške politične propagande, je Ptuj prav v teh letih spreminjal svojo narodnostno podobo. Ugotavljamo, da se je večina prebivalstva slovenskega rodu v ptujski »nemški trdnjavi« izrekla za nemški občevalni jezik. Od 1880 do 1910 se je spremenil narodnostni sestav v prid Nemcev. Leta 1910 se je od 3.672 prebivalcev mestne občine opredelilo za nemški pogovorni jezik 85,3%, za slovenskega pa 608 ali 14,1%. Dodajmo, da je podeželje mnogo manj zapadlo ponemčevanju; v okraju se je leta 1910 za slovenski občevalni jezik opredelilo 95% ljudi. ³⁶

Spreminjanje ptujskega mesta v trdnjavo nemštva se je kazalo v odkritih šovinističnih in fizičnih izgredih zoper slovenstvo, tako ob znanih septemberskih dogodkih v letu 1908. Začetek prve svetovne vojne so življenje v Ptujju spreminjali Štajerčeva propagandna poročila in izpadi proti slovenskemu življu. Župan Josef Ornig se je trudil dokazovati nadrejenim forumom nemško naravnost Ptujja in okolice; v letu 1917/18 je Štajerc ob Ornigovi podpori postal žarišče odpora proti slovenstvu in jugoslovanstvu. ³⁷ Svoja hotenja je ptujsko nemštvo izkazovalo na »nemških pogovornih večerih«, na julijskem shodu Štajerčeve stranke leta 1917, v odkritih nastopih proti deklaracijskemu gibanju. Joseg Ornig si je prizadeval okrepiti »nemško bistvo« ptujskega mesta, tako da je bil mestni občinski svet zaradi svojega odklonilnega stališča do »jugoslovanskega gibanja« deležen posebne pohvale. Ptujski župan je v želji ohraniti nemški značaj Ptujja iskal pomoč na Dunaju in

pri graški Südmarki, kot vodja deputacije spodnještajerskih zastopnikov pa je pri cesarju 25. maja 1918 terjal zaščito »ogrožene« Spodnje Štajerske. ³⁸

Ob prevratu leta 1918 se je nemška mestna uprava le počasi umikala, upajoč, da bo ptujsko območje del Nemške Avstrije. Še novembra 1918 so se mudili stari ptujski oblastniki pri predsedniku avstrijske republike in državnem kanclerju, da bi »rešili nemški Ptuj«. ³⁹ In čeravno je od 30. oktobra že deloval na Ptujju okrajni Narodni svet, se je podžupan Johann Steudte imel za legitimnega zastopnika občine. Tako je šele konec novembra 1918 prenehalo dvovladje v mestu, potem ko je bil razpuščen stari občinski odbor in je gerentstvo za posle mestne občine prevzel vladni komisar, advokat dr. Fran Jurtela – »slovenski župan«. ⁴⁰ Šele v juliju naslednjega leta so prihajali na Ptuj slovenski nameščenci. Nemški uradniki so ponovno zaposlitev kot lojalni jugoslovanski državljani zavrnili in so se pri izselitvi izgovarjali na nepoznavanje slovenščine. Iz tega razloga je zdaj odhajala v Gradec nemška študirajoča mladina. Znova so se v mestu kazala narodnostna nasprotja v izgredih, šovinistični nemški neustrpnosti, odporu proti slovenizaciji šolstva, pa v izrazih slovenske narodne volje na »narodnih svečanostih«.

Težavno uveljavljanje nove oblasti se je pokazalo na Ptujju pri oblikovanju gerentskega sosveta, v katerem so začeli nemški zastopniki izkoriščati strankarska nesoglasja in njihov oportunitizem. Vpogled v dogajanja nam ponujajo občinske volitve v Mestni občini Ptuj. Boj za njeno vodstvo se je zaostрил ob prvih občinskih volitvah 26. aprila 1921, ki so bile razpisane pod gerentstvom dr. Mateja Senčarja. Po poslovnem redu mestne občine, ki se je naslanjal na mestni statut iz leta 1887 (brez prejšnjega kurialnega sistema), naj bi mestni odbor štel 24 članov. ⁴² V volilno kampanjo se je takoj vključil Ptujski list, ki je branil program demokratov in napadal druge politične stranke, tako narodne socialiste (NSS), povezane s Slovensko ljudsko stranko (SLS), ter »nemškutarsko« naravnane socialdemokrate (JSDS), ki naj bi bili krivi gospodarskega nazadovanja občine. Volilni rezultati so nato pokazali, da se je volitev udeležilo 76,1% volilcev (Nemci še brez glasovalne pravice) in da sta ob zmagojuči JSDS (46,6%) dobili jugoslovanska demokratska stranka (JDS) 27% ter NSS 26,4% glasov. Tako so pridobile JSDS 11 odborniških mest, JDS 7 in NSS 6. ⁴³ Nezadovoljni ob volilnem izidu, so liberalci ob vprašanju mestnega župana začeli nov politični boj.

Izvolitev ptujskega župana se je ob očitku demokratov, da je kandidat za vodstvo občine pek Tomaž Lozinšek nemškutar, zatikala do januarja 1922, ko je nato Lozinšek dobro leto vodil županske posle. Lozinškov odnos do

slovenskega Dramatičnega društva je razkril županovo naklonjenost do ptujskih Nemcev, zato je oktobra 1923 pričel voditi ptujsko občino dotedanji podžupan, narodni socialist in knjigovodja Anton Blažek; mesto podžupana je prevzel socialdemokrat, mizar Ivan Šegula.⁴⁴

Politično življenje v mestu so še nadalje razjedali notranji nemiri, tako zlasti ob novih občinskih volitvah 1924., ko so se ptujski Nemci (Domača gospodarska stranka) ob JSDS in Gospodarsko socialnem bloku (Samostojna demokratska stranka – SDS, SLS, NSS, radikali) že vključili v boj za mestno občino. Po volilnih izidih je Gospodarsko socialni blok z 52,8% volilnimi glasovi pridobil 20 odborniških mest, JSDS eno mesto (13,2 glasov) in Nemci s 34% glasov štiri odborniška mesta. Zastopnik SDS dr. Matej Senčar je bil izvoljen za župana, podžupanske posle pa je opravljal Anton Blažek.⁴⁵

Politična pomiritev je bila kratkotrajna, strankarstvo se je kmalu spet razbohotilo. Popoln razkol v občinskem vrhu se je pokazal leta 1927, ko je veliki župan mariborske oblasti ugotovil, da ptujski mestni svet ne more več opravljati dela in je do izvolitve novega občinskega zastopstva imenoval občinski svet z gerentom Mihalom Zavadlalom. Ptujski župan dr. Matej Senčar je ukrep ocenil za kršenje avtonomnih pravic mesta in za zaplete v občinskem vodstvu obdolžil SLS ter nemške odbornike.⁴⁶

V razdobju politične krize so bile medtem že razpisane občinske volitve izvedene šele januarja 1928, ko se je znova pokazala popolna neenotnost. Za vodstvo mestne občine se je potegovalo kar pet političnih skupin. SLS je s petimi mandati v koaliciji z nemškimi odborniki dobila svojega župana, nekdanjega deželnega poslanca in zagovornika majniške deklaracije, posestnika Mihaela Brenčiča. Volilni rezultati so opozorili na večji vpliv nemške stranke, ki si je v mestnem svetu pridobila 8 odborniških mest in podžupana, Paula Piricha. V opozicijo je prešla SDS.⁴⁷

Ozračje strankarskih nesporazumov je pretrgala kraljeva diktatura. Veliki župan je januarja 1929 po razpustitvi občinskih uprav v državi imenoval odbornike mestne občine ter za župana nova postavil Mihaela Brenčiča.⁴⁸

Pogoste menjave mestnih odbornikov niso bile v prid stabilnemu razvoju občine. Z diktaturo so se strankarska nasprotja na videz ublažila, slovensko – nemška nesoglasja pa so tlela naprej. Gremij trgovcev na Ptujju je leta 1931 terjal spremembo narodnostne sestave mestnega sveta »iz stališča slovenskega značja mesta Ptujja«, toda pet nemških zastopnikov je še nadalje ostalo v občinskem vodstvu; spreminjala se je le režimska naravnost občinskega zastopstva: ob podžupanu Paulu

Pirchu je oktobra 1931 prevzel vodstvo mestne občine finančni inšpektor v pokoju, narodnjak in simpatizer SDS Ladislav Jerše, decembra 1935 pa je stopil na politično površje advokat dr. Alojzij Remec. Ta je z vmesnim presledkom od junija do septembra 1940, ko sta županovala Ptujju dr. Vladimir Breznik in Ivan Cvikl, opravljal županske posle do okupacije.⁴⁹

Iz političnih dogajanj v mestni občini povzamemo, da so bili Nemci pomemben dejavnik. Gospodarsko močni, so postali med svetovnjima vojnama jeziček na politični tehtnici. Ob tem se velja ozreti po **narodnostnem opredeljevanju prebivalstva** v občini.

Preštevanja prebivalstva, ki so zdaj izhajala iz materinega jezika, so pokazala, da je avstrijska statistika prikrivala bistvo, čeravno se je po letu 1918 izselilo s Ptujja nekaj obrtnikov, trgovcev in uradnikov. Leta 1921 je sicer ostal Ptuj še vedno najmočnejši nemški center v okraju, toda narodnostno razmerje v mestu se je povsem spremenilo v prid Slovincem (66,9%). K Nemcem se je prištevalo 974 ali 21,9% meščanov. Med njimi je bilo več takih, ki so še vedno podlegali nemškemu gospodarskim in političnim pritiskom ter nemški propagandi, čeprav so bili slovenskega rodu; Ptujski list jim je očital »najhujšo nemčursko zagrizenost«.⁵⁰ Leta 1931, ko so pri preštevanju prebivalstva poleg materinega jezika upoštevali še narodnost, se je v mestni občini opredelilo za Nemce 542 (12,7%) in za Slovence 3.490 (81,9%).⁵¹ Nemški kritiki so statistično ugotavljali, da je Nemcev več. Ob nemškem privatnem štetju leta 1928 so našli v ptujju 1.100 Nemcev, se pravi, za 11,5% več, kot je bilo prikazano leta 1921.⁵¹ Prostorsko-etničnega izvora nemško opredeljenega prebivalstva pred letom 1918 in nemškega izseljevanja po vojni uradna nemška statistika ni priznavala. Upoštevanje popis članov Kulturbunda pred okupacijo, bi ob primerjanju podatkov mogli zaključiti, da je bilo tedaj v mestni občini okrog 540 članov omenjene organizacije. Jedro te je predstavljala tista trgovskoposestniška plast, ki je rasla v Ornogovem Ptujju in je med svetovnjima vojnama dajala ton življenju v mestu.

Slovensko-nemška narodnostna nasprotja so dejansko bila nenehni spremljevalec dogajanj v Ptujju. Četudi so se nasprotja v dvajsetih letih navidezno nekoliko umirila in je nemška manjšina pod okriljem svojih društev izkazovala »lojalnost« do jugoslovanske države, pa so binokostni dogodki leta 1923 govorili drugače; ob 60-letnici nemškega pevskega društva je prišlo v mestu do resnih izgredov. Tudi boj za popolno gimnazijo v letih 1927/32 je opozarjal, da gre pri tem tudi za narodnostno vprašanje. Mestni občinski svet je zato opozoril ustrezne forume na šolo, ki »vrši važno narodno državno nalogo na skrajni severo-zapa-

dni naši državni meji». ⁵³ Odkrito je nemška manjšina na Ptuj, okrepljena s svojim kapitalom, izražala svoja politična hotenja po zmagi hitlerizma. Odgovor nanja so bile mnoge narodnoobrambne akcije, svečanosti ob obletnicah septemberskih dogodkov in druge manifestacije zavednega slovenstva; pričale so o razburkanem političnem življenju mestne občine na pragu druge svetovne vojne.

OPOMBE

1. Leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937, str. 500. — 2. Splošni pregled dravske banovine, Ljubljana 1939, str. 66, 75-76; ZAP MO Ptuj, Šk. št. 267 (dok. št. 1237) šk. št. 271 (dok. št. 1382), šk. št. 272 (dok. št. 87, 415), šk. št. 277 (dok. št. 852/1), šk. št. 296 (dok. št. 1445/39, 1718/39), šk. št. 299 (dok. št. 113/40); Spominski zbornik Slovenije ob 20-letnici Kraljevine Jugoslavije, Ljubljana 1939, str. 407. — 3. Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 109-124; Specialni krajevni repertorij avstrijskih dežel IV. Štajersko, Dunaj 1918, str. 3, 119-132. — 4. Glej op. 1, str. 499 in op. 2, Splošni pregled, str. 15-16 in 168; ZAP, MO Ptuj, šk. št. 292, Poslovni red mestne občine ptujske; Vasilij Melik, Ptujski statut iz l. 1887, 600 let ustavne in upravne zgodovine mesta Ptuj, katalog ZAP Ptuj 1979, str. 20-21. — 5. Uradni list Ljubljanske in Mariborske oblasti št. 76/1929; Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 109-124. — 6. ZAP, MO Ptuj 1920, šk. št. 247, dok. št. 526/2; Zapisniki občinskih sej 1920-1923, knj. 99. — 7. ZAP, MO Ptuj 1923, šk. št. 259, dok. št. 408/5. — 8. ZAP, MO Ptuj 1937, šk. št. 287, dok. št. 533/37. — 9. Special Orts Repertorium von Steiermark, Wien 1893, str. 291-298. — 10. ZAP, MO Ptuj 1919, šk. št. 244, dok. št. 244, dok. št. 1268/25-19. — 11. ZAP, Sresko načelstvo 1, Okrajno glavarstvo Ptuj, Podatki ljudskega štetja z dne 31. jan. 1921; MO Ptuj, šk. št. 253 (Razno), šk. št. 273 (dok. št. 986), šk. št. 279 (dok. št. 319/35), šk. št. 282 (dok. št. 394/36) šk. št. 284 (dok. št. 1792). — 12. ZAP MO Ptuj, šk. št. 285 (dok. št. 2658/36), šk. št. 293 (dok. št. 1955-38), šk. št. 295 (dok. št. 1402/37), šk. št. 298 (dok. št. 2625/37), šk. št. 301 (dok. št. 2283/40); Glej op. 2, Splošni pregled, str. 15-17, 92-93 in 168-174. — 13. Glej op. 11. — 14. Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 327. — 15. ZAP, MO Ptuj 1925, šk. št. 262 (dok. št. 700); šk. št. 269 (dok. št. 1/10, šk. št. 272 (dok. št. 101, 156); Glej op. 1, str. 499-500. — 16. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 2, Varia, ovoj 13; ZAP, MO Ptuj 1924, šk. št. 261 (dok. št. 429); 1928 - šk. št. 267 (dok. št. 698), šk. št. 269, Razno; 1930 - šk. št. 271 (dok. št. 2163); 1937 - šk. št. 288 (dok. št. 1135/37). — 17. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 277 (dok. št. 1655-1933), šk. št. 275 (dok. št. 926), šk. št. 295 (dok. št. 494/39 - 497/39), šk. št. 298 (dok. št. 3607/37), šk. št. 286 (dok. št. 12/37). — 18. Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933 - 1941, Ljubljana 1966, str. 28. — 19. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 272 (dok. št. 87, 415), šk. št. 296 (dok. št. 1718/39, 1445/39), šk. št. 300 (dok. št. 1940). — 20. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 251 (dok. št. 213/22 - 1921), šk. št. 271 (dok. št. 2135), šk. št. 274 (Varia). — 21. ZAP, MO Ptuj, Zapisniki občinskih sej 1937/38; šk. št. 238 (dok. št. 11299 Vojna posojila), šk. št. 251 (dok. št. 58, 250, 261), šk. št. 277, terjatve Mestne hranilnice. — 22. Glej op. 1, str. 500;

ZAP, MO Ptuj 1919, šk. št. 243 (dok. št. 652); 1925 - šk. št. 262 (dok. št. 700). — 23. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 247 (dok. št. 700/2), šk. št. 254 (dok. št. 937/14-22), šk. št. 259 (dok. št. 750/1923). — 24. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 250 (dok. št. 3441/14-1921); AS, Predsedstvo deželne vlade za Slovenijo, Pov. za notranje zadeve, Okrajno glavarstvo Ptuj dok. št. 2232/preds; Vida Rojic, Iz zgodovine Strnišča in Kidričevega, Ptujski zbornik IV., Maribor 1975, str. 272-273, 277-278. — 25. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 272 (dok. št. 113); AS, P8, fas. 309 TOI Zbornica. — 26. ZAP, MO Ptuj, Zapisniki občinskih sej 1932, 1933, 1934, 1937/38. — 27. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 247 (dok. št. 449/1-1920). — 28. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 258 (dok. št. 225/1923), šk. št. 263 (dok. št. 393); Glej op. 2, Spominski zbornik, str. 387. — 29. ZAP, MO Ptuj 1923, šk. št. 258 (dok. št. 208/1923); Ralf Čeplak, Kje so tradicionalne obrti, katalog Pokrajinskega muzeja Ptuj (PMP) 1984, str. 24. — 30. ZAP, MO Ptuj 1923, šk. št. 259 (dok. št. 750). — 31. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 251 (dok. št. 985/22-1921), šk. št. 9 Varia, ovoj 116. — 32. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 271 (dok. št. 2163); AS 332 (319-326) Obrt po strokah. — 33. prim. France Kresal, Socialno-politični in materialni položaj delavstva v Sloveniji, Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji 1921-1924, Ljubljana 1975, str. 58. — 34. France Kresal, Delavstvo med gospodarsko krizo na Slovenskem, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1970/X. 1-2, str. 81; Delavska politika 1935/XL (4.11), št. 89; 1938/XIV. (29.11.), št. 123; ZAP, MO Ptuj, šk. št. 290 (dok. št. 3593/37), šk. št. 293 (dok. št. 1433/38). — 35. Bogo Teply, Narodnostno življenje pri Lenartu v Slovenskih gorah pred prvo svetovno vojno, Svet med Muro in Dravo, Maribor 1968, str. 486. — 36. Anton Melik, Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino, Ljubljana 1957, str. 333 in 335; Leksikon občin, kraljestev in dežel zstopanih v državnem zboru, izd. po rezultatih popisa ljudstev dne 31. grudna 1900, IV. Štajersko, str. 232/245; Specialni krajevni repertorij za Štajersko IV., izd. na podlagi podatkov ljudskega štetja 31. dec. 1910, str. 3, 119-121. — 37. ZAP, MO Ptuj 1917, šk. št. 229 (dok. št. 1335/29, 1355/32, a, b in 1355/33); šk. št. 238 Varia (dok. št. 1), št. 4 (Proti »jugoslovanski hujskariji«). — 38. Glej op. 37, MO Ptuj 1917; ZAP, MO Ptuj 1019, šk. št. 230 (dok. št. 40/7), šk. št. 232 (dok. št. 609/1), šk. št. 233 (dok. št. 1046); Štajerc 1918/XIX. (14.4.), št. 15, (2.6.), št. 22 (Sprejem poslanstva alpskih dežel od cesarja). — 39. ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 235 (fas. 451 - 1612, dok. št. 504/14). — 40. ZAP, MO Ptuj 1918, šk. št. 233 (dok. št. 1402, izgredi Narodne odbrane), šk. št. 235 (dok. št. 10402); 1919 - šk. št. 241 (dok. št. 28/942), šk. št. 243 (dok. št. 801 - 8p5), šk. št. 244 (dok. št. 1268/25, Seznam izseljenih Nemcev Ptuja po 1. nov. 1918); Ptujski list 1919/I. (6.4.), št. 1, (13.4.), št. 2 (6.7.), št. 14. — 43. glej op. 4 ZAP in Vasilij Melik — 44. Ptujski list 1921/III. (2.4.), št. 17 (Pogled na občinske volitve v Ptuj), (3.4.), št. 14 (17.4.), št. 16 (Pomen občinskih volitev); Tabor 1921/II. (29.4.), št. 96. — 44. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 253 Razno (občinske volitve 1921); šk. št. 259 (dok. št. 910/1923 Volitve župana in podžupana; Ptujski list 1921/II (26.6.), št. 25 (9.10.), št. 39 (Zveza Nemcev in socialdemokratov), (17.7.), št. 28, (18.9.), št. 36 (Županske volitve v Ptuj), (25.9.), št. 37. — 45. ZAP, MO Ptuj šk. št. 261 (dok. št. 5, Občinske volitve v Ptuj 1924); zbirka MD, šk. št. 30, Saria Ba-

luin; Ptujčan, volilno glasilo narodne gospodarske stranke za občinske volitve 1928 (ZAP, št. št. 9 Varia, ovoj 15); Arhiv oddelka za novejšo zgodovino PMP. fas. B. Blažek Anton (spomini). — 46. ZAP, MO Ptuj, 1927, šk. št. 264 (dok. št. 1073, Razpust občinskega sveta); Glej. op. 45, Arhiv oddelka — 47. ZAP, MO Ptuj, š. št. 267 (dok. št. 613, izvolyeni občinski svetniki); Varia, ovoj 145 (izjava Kluba občinskih svetnikov SDS). — 48. ZAP, MO Ptuj, šk. št. 269 (dok. št. 1, imenovanje odbornikov in župana). — 49. ZAP, MO Ptuj 1936, šk. št. 282 (dok. št. 602/36); šk. št. 292 (Poslovni red MO ptujске 7.3.1938 obnovljen); šk. št. 302, Primopredajni zapisniki županskih poslov, 3. ovoj. — 50. ZAP,

Okrajno glavarstvo Ptuj, Podatki ljudskega štetja z dne 31.1.1921; Ptujski list 1921/III. (20.2.), št. 8 (Ljudsko štetje v naših mestih), (6.3.), št. 10. — 51. Glej op. 36, Anton Melik, str. 336. — 52. Vladimir Klemenčič, Nemci v statistiki v jugoslovanski Sloveniji med obema vojnama, ZČ 1986/XXXX, št. 4, str. 468; Glej op. 18, str. 21; Muzej za novejšo zgodovino Maribor, fond 139, prof. Franjo Baš, Doneski k problematiki slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941/45. — 53. ZAP, MO Ptuj 1925, šk. št. 262 (dok. št. 503/2-1925, Spomenica mestne občine); knj. št. 191, Zapisniki občinskih sej 1924/27; knj. št. 195, Zapisniki občinskih sej 1932.

ŠTAJERSKA DOMOVINSKA ZVEZA (STEIRISCHER HEIMATBUND) V PTUJSKEM OKROŽJU VLADO HORVAT

Po okupaciji in razkosaњу Kraljevine Jugoslavije so se Nemci odločili, da Spodnjo Štajersko priključijo nemški državi. Priključitev ni bila izvedena, pač pa je deželo do konca vojne upravljali šef civilne uprave. Ena najvažnejših nalog je bila čimprejšnje ponemčenje Spodnje Štajerske, ki so jo zaupali novi množični politični organizaciji, Štajerski domovinski zvezi (Steirischer Heimatbund-u). Politična organizacija je bila urejena po načelih NSDAP. Predvideli so, da bo obstajala tri leta, nato bi jo ukinili in ustanovili NSDAP. Bila je to edina politična organizacija na Spodnjem Štajerskem. Določili so rok za vpis od 17.5.1941 do 25.5.1941. V tem času se je večina nad osemnajst let starih domačinov vpisala v vpisni seznam in dobila predložitveni list za sprejem v Štajersko domovinsko zvezo, mladina od 14. do 18. leta pa predložitveni list za sprejem v Nemško mladino. Vsak je dobil še osebni vprašalni list, ki je poleg splošnih vprašanj o prisilici in družinskih članih vseboval še »mali dokaz o izvoru«, to je podatke o starih starših. Podatki o rezultatih vpisa so bili objavljeni v glasilu Štajerske domovinske zveze Befehlsblatt der Bundesführung des Steirischen Heimatbundes in v navodilih za delo – Arbeitsanweisung. V Ptujskem okraju se je za vpis v Štajersko domovinsko zvezo prijavilo 69.375¹ ljudi ali 95% prebivalstva. Uspeh je bil tako velik zaradi močne nacistične propagande in tudi zaradi grožnje, da bo vsakdo, ki se ne bo vpisal, izseljen.

V juliju 1941 je v vsako organizacijsko enoto Štajerske domovinske zveze prišla sprejemna komisija, ki je izvedla rasni in nacionalno-

politični pregled. V ptujsko okrožje sta prišli dve leteči sprejemni komisiji, ki sta kandidatom dali politično oceno, ki jo je običajno predlagal vodja krajevne skupine, in rasno oceno, ki jo je dal esesovski rasni preiskovalec. Vodja sprejemne komisije je na osnovi obeh ocen podal začasno odločitev. Če je kandidat ustrezal pogojem, je zapisal »brez pomislekov«, če pa kandidat ni ustrezal, je napisal »nepojasnjeno«. Vsakemu kandidatu, ki je imel zapisano »brez pomislekov«, je komisija določila tekočo člansko številko. V zaključnem rasno političnem sporočilu je bila za prebivalstvo ptujskega okrožja podana naslednja rasna in politična ocena:²

Rasna ocena

	Rasna skupina	Ocena	Število
I.	čista nordijska in čista falska rasa	prav dobro	8
II.	večinoma nordijska s primeno dinarske in zahodne rase	dobro	6.288
III.	malo izravnani mešanci	povprečno	51.797
IV.	neizravnani mešanci čiste vzhodne, vzhodnobaltske rase	rasno neustrezno	10.258

Politična ocena

Ocena	Število
vodilno nemški	17
nemški	1.775
ravnodušen	65.593
sovražen Nemcem	795
vodilno sovražen Nemcem	170